

Keywords: Zhytomyr region, punitive actions, the local/Ukrainian auxiliary police, Nazi occupation, Ukrainian nationalists.

Kowalczyk I. FORMOWANIE MIEJSCOWEJ POLICJI WSPOMAGAJĄCEJ I DOŁĄCZENIE JEJ ODDZIAŁÓW DO OPERACJI KARALNYCH OKUPANTÓW NAZISTOWSKICH NA TERYTORIUM OBWODU ŻYTOMIERSKIEGO W 1941 R.

W artykule rozpatruje się proces formowania miejscowej policji ukraińskiej w strukturze wspomagającej administracji ukraińskiej. Ustalono, że w tym procesie działalność aktywną wzięli obydwie OUN, członkowie grup pochodowych którzy przybyli do Żytomierszczyzny. Nazistowska władza okupacyjna w czasie administracji wojskowej ustaliła ilość składu osobowego, główne funkcje i bezpośrednio podporządkowanie ukraińskiej policji wspomagającej. Na początku ta formacja miała status organizacji społecznej, która podporządkowała się władze miejscowej, przeciw komendantury mogły dołączać jej wykonywania swoich poleceń.

Jednak niebawem władza okupacyjna dokonała na początku do rozpuszczenia formowań ukraińskiej policji wspomagającej, a po tym ona była przeformatowana i ukompletowana już według nowych planów i wizji nazistów. W takim formacie ukraińska policja wspomagająca była całkiem pozbawiona wpływu obojga OUN, «wmontowana» do struktur okupacyjnych i miała dokonywać tą czarną robotę, do której w nazistów brakowało kadry i środków. Od tego czasu nazistowska władza okupacyjna dołączała urzędników różnych oddziałów i jednostek miejscowej policji wspomagającej w swoich akcjach karalnych przeciw mieszkańcom miejscowych, zwłaszcza i w ludobójstwie odrębnych grup etnicznych.

Słowa kluczowe: akcje karalne, obwód Żytomierski, miejscowa/ukraińska policja wspomagająca, okupacja nazistowska, struktura, ukraińscy nacjonaliści.

УДК 94(100)"1939/1945":355.01(430:438)

DOI 10.33287/101817

Очеретяний В.В.,

к.і.н., доцент кафедри правового регулювання економіки і правознавства
Вінницького навчально-наукового інституту економіки Тернопільського національного економічного університету

Ніколіна І.І.,

к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського
nikolina120581@gmail.com

ПРОЦЕС СТВОРЕННЯ НАЦИСТСЬКОЇ ТАБІРНОЇ СИСТЕМИ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У даній статті проаналізовано процес створення німецької табірної системи на території Польщі та встановлено, що процесу створенню концентраційних таборів на території Польщі передувала тривала процедура організаційного та юридичного оформлення спочатку в самій Німеччині, а згодом і на окупованих нею територіях. Концентраційні табори були ретельно продуманими та добре організованими закладами з відточеною технікою утримання в'язнів, забезпеченням належного примусу та покарань. Іншими за призначеннями були «табори смерті»,

які не мали на меті утримувати в'язнів, а швидко та у великих масштабах їх знищувати. Більшість з них розташовувались на території Польщі, куди звозили євреїв з усієї Європи. До них належали Хелмно, Белжець, Собібор, Треблінка, Аушвіц-Біркенау і Майданек.

Ключові слова: євреї, організація, концентраційний табір, в'язні, нацисти.

Забезпечення прав і свобод для представників усіх національних меншин, що проживають в межах держави є важливим аспектом її внутрішньої політики. Проте прикладів утисків, що спричиняють серйозні конфлікти з вкрай негативними наслідками в історії, на жаль, існує дуже багато. І особливу увагу слід тут приділити проблемі євреїв, що проживали на окупованих нацистами землях в період Другої світової війни, зокрема Польщі.

В період з 1942 по 1945 рр. на території Польщі функціонували табори для масового утримання та знищення євреїв у Хелмно, Треблінці, Белжець, Собіборі, Майданеку та Аушвіці. Вони стали невід'ємною складовою геноциду євреїв під час Другої світової війни, що увійшов в історію як Голокост.

Аналізу функціонування усіх нацистських концентраційних таборів на території Польщі, становищу в них євреїв, організаційним заходам в нацистській табірній системі присвячено праці Антокольського П., Альтмана І., Вронської Т., Тучкова В. та ін.

Метою даної статті є спроба дослідження процесу створення німецької табірної системи на території Польщі.

Перші концентраційні табори були створені з метою ізоляції та інтернування осіб, підозрюваних в опозиції нацистському режимові, проте, незабаром вони перетворилися на машину знищення мільйонів людей різних національностей, так званих представників «нижчих» груп населення в країнах, що потрапили під владу нацистів, і зіграли вирішальну роль у проведенні нацистської політики знищення євреїв [5].

Концтабори були відомі жорстоким поведженням із в'язнями і нелюдськими умовами їх утримання. Однією з основних цілей створення німецьких концентраційних таборів було викорінення політичних супротивників і перетворення так званих антисоціальних елементів суспільства в корисних його членів.

Від початку встановлення окупаційного режиму, нацистська влада намагалися

представити концтабір, як законний засіб забезпечення громадського порядку та безпеки відповідно до 48 статті Веймарської конституції. Юридичною санкцією свавільних арештів після приходу нацистів до влади в Німеччині став Надзвичайний декрет рейхспрезидента «Про охорону народу і держави» (лютий 1933 р.), на підставі якого особи, підозрювані у ворожому ставленні до нацистського режиму, могли одразу піддаватися превентивному арешту на невизначений термін. Щоб надати цій практиці вигляд законності, у квітні 1934 р. було видано постанову, згідно з якою для превентивного арешту був потрібний письмовий ордер. Введення надзвичайного стану в лютому 1933 р. супроводжувалося масовими арештами [8].

Чисельність політичних в'язнів збільшилася після анексії Німеччиною Австрії і Судетської області в 1938 р. Євреї, засуджені за «порушення расової чистоти», часто піддавалися інтернуванню в табори після відбуття ними терміну покарання. У 1939 р. концентраційні табори були підпорядковані головному імперському управлінню безпеки, що стало вагомою зміною в структурі німецької табірної системи [17].

З початком військових дій в системі концентраційних таборів відбулися значні зміни: збільшилася кількість ув'язнених, розширилася мережа концентраційних таборів як на території Німеччини, так і за її межами (зокрема, на території Польщі), змінилося їх функціональне призначення. «Превентивне ув'язнення» було підпорядковане завданням економічної експлуатації та масового винищення в'язнів. Під приводом охорони державної безпеки на території рейху було заарештовано в десять разів більше осіб, ніж в 1935-1936 рр. З 1939 р. до березня 1942 р. число ув'язнених зросло з 25 тисяч до 100 тисяч, а в 1944 р. воно досягло мільйона. Лише 5%-10% ув'язнених були німецькими підданими [19, с. 74-75].

Наприкінці 1939 р. Головному управлінню концентраційними таборами в Німеччині було доручено створити близько 100 таборів усіх типів, в тому числі для «інтернування» та «обміну». Відтепер європейським євреям загрожували масові арешти, а згодом і смерть. Перш за все нацисти організували гетто (закриті квартали, призначені для ізоляції євреїв і нагляду за ними) в Генерал-губернаторстві (внутрішні та східні райони Польщі, які перебували під контролем німецького цивільного уряду) і в Вартегау (західна частина Польщі, анексована Німеччиною).

Польські та західноєвропейські євреї були депортовані в ці гетто і жили там в тісноті та антисанітарних умовах, страждаючи від голоду.

З липня 1934 р., за розпорядженням Гімлера, концентраційні табори очолював Теодор Ейке. Жорстокий, фанатичний нацист та організатор, який встановив єдиний зразок концентраційних таборів, чітко визначив їх місце розташування, й до листопада 1939 р. завідував інспекцією таборів [9, с. 75]. Господарське управління концентраційними таборами було доручено генерал-лейтенанту Освальду Полю, включаючи фінансування і постачання частин СС «Мертва голова», які виконували функції табірної охорони. Була створена комбінація концентраційного і робочого таборів, заснована на експлуатації праці ув'язнених з метою отримання прибутку і самофінансування табору. Зазвичай табірні ворота представляли собою одноповерхову споруду, в центрі якої височіла вежа з годинником і прожектором. За прикладом Аушвіцу над воротами зазвичай прикріплювався напис на зразок «Arbeit macht frei» («Праця звільняє»). Плац для перевірки («апельплац») простягався від воріт до дерев'яних бараків, які й служили житлом для в'язнів [11]. Структура управління концентраційних таборів включала:

1) комендатуру, очолювану комендантом, якому підпорядковувалися глави відділів;

2) політичний відділ, автономний підрозділ гестапо, відповідальний за особисті справи в'язнів. З 1943 р. цей підрозділ здійснював керівництво стратами, зокрема затверджував списки євреїв, відібраних при «селекції» для умиртвіння в газових камерах;

3) табір «превентивного ув'язнення» під командуванням офіцерів СС, що відповідали за порядок і дисципліну в житлових бараках табору. Тут існували посади «арбайтсдінстфюрера» (відповідального за розподіл праці) та «коммандофюрера», який очолював робочі загони;

4) адміністрацію, яка займалася питаннями управління, внутрішніми і господарськими справами табору;

5) лікар СС [10].

Охорона таборів здійснювалася головним чином частинами СС «Мертва голова». У 1944 р. на один мільйон в'язнів припадало 45 тисяч охоронців, з яких 35

тисяч становили есесівці, а решта – службовці допоміжних частин, що формувалися з представників населення окупованих країн. Охоронцям дозволялося в необмеженій мірі застосувати зброю проти втікачів або заколотників. У разі втечі в'язня охоронець піддавався суду, а охоронець, який убив втікача, отримував нагороду [18, с. 272-273].

Концентраційні табори були обладнані як місця страти ще до розробки планів масового винищення. Знищенню, яке називали «особливою мірою», піддавалися різні групи ув'язнених. В цей час практикувалась так звана програма евтаназії, відповідно до якої душевнохворі і хронічно хворі в концентраційних таборах вбивались ін'єкцією отруйних речовин, що дало можливість керівництву таборів знищувати і здорових людей. Досвід, набутий під час здійснення цієї програми, згодом використовувався у винищуванні мільйонів євреїв. Лікарі концентраційних таборів вбивали непрацездатних в'язнів за допомогою внутрішньовенного вливання фенолу, евіпану-натрію і синильної кислоти. Такими ж методами велася боротьба і з епідеміями [15, с. 64].

З 1941 р. у декількох концентраційних таборах почали використовувати крематорії. Через величезну кількість, трупи не завжди піддавалися дисекції перед кремацією. Тим не менш, метод «селекції» постачав лікарів в німецьких університетах «зразками» для колекцій та подальшого вивчення. Щоб запобігти поширенню інформації, «зондеркомандо» («особлива команда») – група в'язнів, які працювали в крематоріях, – згодом піддавалася знищенню і замінювалося новою командою [15, с. 64-65].

Всього нацистська Німеччина створила на своїй території, і переважно в Східній Європі понад півтори тисячі таборів, в яких знаходилось 16 мільйонів осіб. З них 11 мільйонів було убито, або вони померли від хвороб, голоду і непосильної праці. Концтаборів, в яких містилося понад 10 тисяч осіб, налічувалося понад 60. Найстрашнішими серед них були «табори смерті» [13].

«Таборами смерті» називалися центри знищення, призначені для здійснення геноциду. Єдиною функцією таборів, які офіційно називались «спеціальними» (Sonderlager) було тотальне винищення євреїв. Самі гітлерівці називали їх «таборами знищення» (Vernichtungslager) [4].

Після нападу Німеччини на СРСР у червні 1941 р. СС і поліцейські підрозділи (грали роль оперативних каральних загонів) почали широкомасштабні операції зі знищення єврейських громад. Восени 1941 р. СС і поліція стали використовувати «газенвагени». Це були обшиті металевими листами вантажівки з вихлопною трубою, яка діяла як насос для накачування чадного газу в герметично закритий кузов. Поряд з газом використовувались і розстріли. Через чотири тижні після вторгнення в Радянський Союз, 17 липня 1941 р., Гітлер доручив шефу СС Генріху Гімmlеру здійснювати контроль над всіма питаннями безпеки на окупованій території. Гітлер наділив Гімmlера широкими повноваженнями, що давали право фізично усувати всіх, хто потенційно загрожував німецькому правлінню. Через два тижні 31 липня 1941 р., нацистський лідер Герман Герінг уповноважив генерала СС Рейнхарда Гейдриха провести підготовку, спрямовану «вирішення питання по єврея» [20, с. 354].

З 1941 по 1945 р. нацисти створили на території Польщі шість таборів смерті – Белжець, Хелмно, Собібор, Аушвіц-Біркенау (входив в комплекс таборів Освенцим). Хелмно і Аушвіц були побудовані в областях, анексованих Німеччиною в 1939 р. Решта таборів (Белжець, Собібор, Треблінка і Майданек) розташовувалися в польському Генерал-губернаторстві. Аушвіц і Майданек були не тільки таборами смерті, але також виконували функції концентраційних таборів і таборів примусової праці [7].

Як ми бачимо, табори смерті розташовувались в основному на території Польщі, що зумовлювалось зручним їм розташуванням як з точки транспортування євреїв з інших країн Європи, так і з позиції їх знищення. Крім цього, саме польські євреї, яких було тут чи не найбільше в Європі, мали стати першими жертвами «конвеєрного вбивства» [12].

Восени 1941 р. шеф СС Генріх Гімmlер доручив генералу німецької армії Одилу Глобчнику (керівнику СС і поліції округу Люблін) привести у виконання план масового знищення євреїв на всій території Генерал-губернаторства. В рамках цієї операції, яка називалася «Рейнхард» на території Польщі було побудовано три табори смерті, призначених виключно для масового вбивства в'язнів: Собібор, Треблінка та Белжець [14, с. 86].

Белжець, маленьке містечко на південний схід від Любліна, було обране для розміщення там першого табору знищення. Для табору відвели територію 270х270 метрів поруч із залізницею, за півкілометра від станції. У 1939-1940 рр. Белжець був трудовим табором, куди євреїв звозили для риття протитанкових ровів. Згодом ці рови використовувалися для поховання убитих. У кінці 1940 р. робочий табір був розформований, і 1 листопада 1941 р. на його місці почалося будівництво табору знищення, який діяв з лютого 1942 р. до весни 1943 р. Слід зазначити той факт, що в містечку проживало близько 2 тисяч осіб, з яких більше 100 були євреями. Безпосереднє керівництво процесом знищення здійснювали німці – їх в таборі було 20-30 чоловік. Допоміжний персонал складався з 90-120 вахтманів з числа колишніх військовополонених. Белжець був поділений на дві частини. У Таборі-I перебували адміністративні будівлі і квартири табірної персоналу, в Таборі-II - газові камери. Спочатку в Белжці функціонували три невеликі камери з постійною подачею газу, які знаходились в одному бараку [17].

Що стосується табору Собібор, який функціонував поблизу с. Собібур (південний схід Польщі) – то він був створений у березні 1942 р. саме для масового вбивства євреїв, тих які проживали на території окупованого генерал-губернаторства, в наступні роки сюди уже привозили євреїв з Франції, Нідерландів, Литви, Чехословаччини, Радянського Союзу. Колишні в'язні – колабораціоністи охороняли табір по периметру. Крім того було ще й чотири ряди триметрового колючого дроту й замінований простір між третім та четвертим рядами. Цілодобово на вежах, звідки проглядалась вся система загороджень, чергували вартові. Табір ділився на три основні частини – «підтабори», в яких було своє суворо визначене призначення. У першому знаходився робочий табір (майстерні і житлові бараки). У другому – перукарський барак і склади, де зберігали і сортували речі убитих. У третьому знаходилися газові камери, де вбивали людей. Для цієї мети в прибудові біля газової камери було встановлено кілька старих танкових моторів, під час роботи яких виділявся чадний газ, що подавався по трубах в газову камеру [2].

Хелмно (німецька назва Кульмхоф), табір знищення, який був заснований нацистами в адміністративній області Вартланд, що знаходиться у 70 км на захід від міста Лодзь. Хелмно був першим табором, де для знищення в'язнів почали

застосовувати вихлопні гази в спеціальних автомашинах – «душоубках», а також першим місцем, в якому нацисти приступили до «остаточного вирішення» єврейського питання [5]. Табір Хелмно складався з двох частин, віддалених на 4 км одна від одної: табір знищення у замку в селі Хелмно, і так званий, «лісовий табір» в сусідньому Жуховському лісі, де трупи укладали в рови і потім спалювали в двох крематоріях. Для обслуговування табору була створена спеціальна військова частина «Зондеркомандо Кульмхоф», яку очолював у 1941 р. хауптштурмфюрер Х. Ланге, а з березня 1942 р. – хауптштурмфюрер Х. Ботман. Вона підпорядковувалася безпосередньо Головному імперському управлінню безпеки в Берліні. На допомогу «зондеркомандо» було додано 20 службовців поліції безпеки і 120 поліцейських-охоронців. Більшість в'язнів прибували до табору знищення в товарних залізничних вагонах на найближчу станцію Поверче, звідки на вантажівках доставлялися в сам табір. Під час транспортування в'язнів, охорона була численною. Так, при доставці 12 вагонів ув'язнених з гетто Лодзь потяг супроводжували 155 охоронців [17].

Майданек – другий за величиною гітлерівський концентраційний табір в Європі. Був створений за наказом Генріха Гімmlера восени 1941 р. на околиці Любліна, але довго там не проіснував. Через протести місцевої влади табір довелося перенести за межі міста [6]. У нестерпних умовах будівництвом табору займалися близько 2 тисячі радянських військовополонених. На початковій карті будівництва було написано: «Табір Дахау №2», але ця назва не прижилась. Спочатку концтабір був розрахований на 20-50 тисяч ув'язнених, але згодом був розширений до 250 тисяч чоловік. На його території знаходилось безліч різних будівель, а саме: 22 бараки для ув'язнених, 2 адміністративних бараки, 227 заводських і виробничих майстерень. Табір спочатку носив назву концентраційного табору військ СС «Люблін», і лише 16 лютого 1943 р. він був офіційно перетворений на табір смерті [22, с. 12]. Територія для ув'язнених була оточена подвійним колючим дротом, по якому проходив струм високої напруги. Уздовж дроту розміщувалися сторожові вежі. Табір будувався під керівництвом інженера та офіцера СС Ганса Камmlера. Загалом він мав площу 270 гектарів (близько 90 гектарів використовуються нині як територія музею), і був розділений на п'ять секцій, з яких лише одна призначалася для жінок.

Історія створення Аушвіца має свою інтригу. Він задумувався як табір для

політв'язнів – поляків. Автор ідеї – один з найближчих до Гіммлера людей, групенфюрер СС Еріх Бах-Залевські, який в роки війни керував чисельними каральними операціями. Його підлеглий, оберфюрер СС Віганд, в кінці 1939 р. підшукав місце під даний табір, де вже були військові казарми цілком придатні під бараки. Також важливим аргументом для вибору місця майбутнього табору була розвинена система залізничного сполучення. Оскільки, на цьому місці вже розташувалися артилерійські склади вермахту, то комісія інспектора концтаборів СС Рейнхарда Глюксіла зробила висновок, що існуючі бараки не відповідали цілям майбутнього табору. Однак, вже 1 лютого 1940 р. Аушвіц фігурував в наказі рейхсфюрера СС Генріха Гіммлера в переліку теперішніх та майбутніх політичних таборів та в'язниць у Рейху, та на інших контрольованих територіях під назвою Аушвіц [1]. У квітні 1940 р. з Німеччини приїхала нова комісія, яку очолював комендант концтабору Заксенхаузен Рудольф Гесс. 4 травня 1940 р. він власне і очолив табір Аушвіц. Р. Гесс вирішував завдання, поставлене Гіммлером – перетворити Аушвіц в «державний політичний табір» для 10000 поляків. Євреї в Аушвіці з'явилися як даремна робоча сила (300 чоловік), яких пригнали для здійснення робіт з розширення та облаштування табору [10].

«Фабрикою смерті» Аушвіц став не відразу. Перший період його функціонування (до середини 1942 р.) історики називають «польським». У цей момент більшість ув'язнених дійсно були поляками. Деяких відправляли сюди з в'язниць гестапо та інших концтаборів для винесення смертних вироків. Поляки масово потрапляли в Аушвіц і пізніше. Так, тільки за 2 місяці після розгрому Варшавського повстання 1944 р. сюди направили 13000 чоловік. А всього через цей табір пройшло близько 150 000 поляків. Але найперших ув'язнених – 30 німців Гесс особисто відібрав у Заксенхаузені для призначення їх у «капо» – старших по бараках. Потім прибули 40 польських студентів з Дахау. Перший транспорт з Тарнова із 728 ув'язненими прибув 14 червня 1940 р. Саме вони першими отримали знамениті номери-татуювання на руці. З ними прибули і перші 100 охоронців-есесівців, яких незабаром стало 700. У 1942-1944 рр. в'язнів постійно охороняло кілька тисяч есесівців [17], яких в серпні 1944 р. стало 3342. Всього Аушвіц охороняло близько 6 тисяч есесівців, з яких три чверті мали повну загальну середню

освіту, а 5% були випускниками університетів з науковим ступенем. Майже 4/5 відзначили себе віруючими людьми: 42,4% – католики та 36,5% – протестанти [16, с. 32-33].

В нацистському керівництві до нападу на СРСР не було єдності в питанні найбільш ефективного застосування праці в'язнів, серед варіантів перші два із «прикладним аспектом»: на сільськогосподарських роботах (так пропонував Гімmlер); на новостворених промислових виробництвах (наполягав «відповідальний за 4 план», рейхсмаршал авіації Герінг). Третій варіант мав інший характер, й полягав в перетворенні його в концтабір для особливо небезпечних політичних злочинців (так пропонував шеф імперського управління безпеки Гейдріх). На початок 1941 р нацисти створили 3 категорії таборів. До 3-ї категорії, що була найстрашнішою, спрямовувались особи, що були непридатні для виправлення. До цієї категорії належав табір Аушвіц-2. Для будівництва табору і його відділень відводилася територія в 40 кілометрів. Більше 1600 жителів навколишніх сіл, включаючи с. Бжезінку, виселили [1].

До березня 1941 р. в Аушвіці було вже понад 10 тисяч польських в'язнів. Саме в цей момент в табір вперше прибув Гімmlер. Результатом візиту стали наступні доручення Гессові: 1) розширити табір для прийому 30 тисяч в'язнів; 2) виділити 10 тисяч осіб для хімічного виробництва на його території; 3) підготувати на території Аушвіц-Біркенау табір для військовополонених. Остання вказівка безпосередньо була пов'язана з планом «Барбаросса» – підготовкою нападу на СРСР. Символічно, що і перший план будівництва датований червнем 1941 р. Остаточо ж він був затверджений лише через півтора року. Саме тоді Аушвіц-2–Біркенау був перетворений на головну «фабрику смерті» для євреїв Європи. Власне, концтабір для ув'язнених включав 33 бараки (блоки) [21].

Вже 15 серпня 1942 р. Бішофф представив новий план розвитку табору, розрахованого на 300 тисяч в'язнів і включав спеціальне відділення для масового знищення євреїв. Згідно з цим планом в березні – липні 1943 р. в Біркенау було побудовано 4 крематорії і газових камер. Всередині були створені 4 «міні-табори», які до травня 1944 р. з'єднали залізничними коліями. Аушвіц виконував дві функції: концтабір для людей різних національностей і місце знищення. Число його в'язнів

постійно зростала. 26 березня 1942 р. з'явився окремий жіночий табір, у лютому 1943 р. – циганський. До січня 1944 р. в Аушвіці перебувало близько 81 тисяча в'язнів, у липні – понад 92 тисячі, в серпні – понад 145 тисяч [1].

Другий етап в історії Аушвіца називають «єврейським». Він пов'язаний з Ванзейською конференцією, після якої роль Аушвіца, як центру знищення, незмірно зросла. Після цієї конференції євреїв європейських держав стали збирати в транзитні табори і відправляти в табори знищення [3, с. 643].

Таким чином, концентраційні табори були зонами масового ув'язнення та знищення владою нацистської Німеччини військовополонених та цивільних осіб за політичними або расовими ознаками. Вони існували ще до початку Другої світової війни на підконтрольній Німеччині території. Перші концтабори носили характер так званих виправно-трудова та розташовувались на території Третього рейху. З початком війни їх поширили на окуповані Німеччиною землі, зокрема Польщу, де були сформовані «табори смерті» для масового знищення євреїв. Нацисти поставили на конвеєр фізичне винищення людей, з німецькою педантичністю створили систему, яка за задумом ідеологів націонал-соціалізму мала «підкуватись» про «чистоту арійської раси». Подальших досліджень вимагають міждисциплінарні аспекти розглянутої проблематики, зокрема з позицій соціології, психології, політичних студій та медичних експериментів.

Список використаних джерел та літератури

1. Альтман И. Аушвиц // Холокост. Пам'ять и предупреждение [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.holocf.ru/pages/64>
2. Антокольский П. Восстание в Собиборе // «Знамя», №4, 1945 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jhist.org/shoa/grossman007.htm>
3. Вронська Т. Освенцім // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2010. – Т. 7. – С. 643.
4. Евреи в немецких концлагерях на территории Польши [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.yadvashem.org/yv/ru/holocaust/about/chapter_9/poland.asp
5. Электронная еврейская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eleven.co.il/article/14152>
6. Концентрационный лагерь Майданек // Объективная жизнь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://antoneo.livejournal.com/38686.html>
7. Лагеря смерти в оккупированной Польше, 1942 год [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.ushmm.org/wlc/ru/media_nm.php?moduleid=0&mediaid=203
8. Окончательное решение еврейского вопроса. Энциклопедия Холокоста [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.ushmm.org/wlc/ru/article.php?ModuleId=10005151>

9. Освенцим в глазах СС: Гесс, Брод, Кремер. – Краков, Издательство государственного музея в Освенциме. – 1975. – 306 с.
10. Освенцим. Аушвиц. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.epoland.ru/goroda/oswiecum_oboz.php
11. Осенцим. Як жили та вмирили в'язні найвідомішого концтабору Третього Рейху [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espresso.tv/article/2015/01/27/sohodni_svit_vshanovuye_vyazniv_osvencyma_foto
12. Почему все гитлеровские концлагеря по уничтожению людей располагались в Польше? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://argumenti.ru/toptheme/n472/387269>
13. Тучков В. Концлагеря на территории Польши. Кто освобождал фабрики смерти, кто их охранял и кто возглавлял в них восстания [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://svpressa.ru/society/article/111072/>
14. Arad Y. Belzec, Sobibor, Treblinka: The Operation Reinhard Death Camps. – Bloomington: Indiana University Press, 1987. – 448 p.
15. Arad Y. The Holocaust in the Soviet Union. – Lincoln: University of Nebraska Press; Jerusalem: Yad Vashem, 2009. – 720 p.
16. Donat A. The Death Camp Treblinka. – Holocaust Library, New York, 1979. – 320 p. Fitzgibbon C. Auschwitz // Encounter. – April, 1960. – P. 32-33.
17. Encyclopedia of the Holocaust, In Association with Yad Vashem, The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority, Dr. Robert Rozett and Dr. Shmuel Spector, Editors, Yad Vashem and Facts On File, Inc., Jerusalem Publishing House Ltd, 2000. [Electronic resource]. – access mode: <http://yadvashem.org/yv/ru/holocaust/encyclopedia/114.asp>
18. Friedlander S. The Years of Extermination: Nazi Germany and the Jews, 1939–1945. – New York: HarperCollins, 2007. – 896 p.
19. Friedlander H. The Origins of Nazi Genocide: From Euthanasia to the Final Solution. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1995. – 421 p.
20. Młynarczyk J. Bestialstwo z urzędu. Organizacja hitlerowskich akcji deportacyjnych w ramach «Operacji Reinhard» na przykładzie likwidacji kieleckiego getta, „Kwartalnik Historii Żydów” 2002, nr 3 (203). – S. 354–379.
21. Sonderkommando Auschwitz-Birkenau [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.youtube.com/watch?v=8V9IKYfCF-k>
22. Wiśniewska A. Czesław Rajca Majdanek: the concentration camp of Lublin. – Państwowe Muzeum na Majdanku, 1997. – 72 c.

V. Ocheretyany, I. Nicolina. THE PROCESS OF CREATING THE NAZI CAMP SYSTEM IN POLAND DURING THE SECOND WORLD WAR

This article analyzes the process of creating the German camp system in Poland. The Nazi racial politics towards the Jews promoted their isolation from the so-called "full part of society". For this purpose, two main mechanisms for their separation were created: concentration camps, some of which were transformed into "factories of death", and Jewish ghettos. The establishment of concentration camps in Poland was preceded by a long process of organizational and legal registration first in Germany itself, and later on the territories occupied by it. This process was accompanied by numerous Jewish pogroms and arrests, which was an integral part of the Nazi anti-Semitic policy. Concentration camps were carefully thought out and well-organized institutions with a refined mechanism of prisoners' maintenance, coercion and punishment. Different by their intended purpose were "death camps" that were not intended to hold prisoners, but to destroy them quickly and in large scale. Most of them were located on the territory of Poland, where the Jews from all over Europe were brought. These included Chelmno, Belzec, Sobibor, Treblinka, Auschwitz-Birkenau and Maydanek. It was observed in the article that German concentration camps were created to isolate, repress and destroy the undesirable elements of the regime. Despite the early formation of this system, its dissemination in the territories occupied by the Nazis, particularly in Poland, took place in 1938-1939s. At that time the German concentration camps turned into an instrument of ruthless anti-Semitic policy that became a classic genocide. Due to the fact that the concentration camps capacities did not allow to sufficiently fulfill their tasks, during 1939-1945s in Poland, new, so-called "death camps" were established. They were equipped with gas

chambers and crematorium that carried out large-scale destruction of the Jews.

Key words: Jews, organization, concentration camp, prisoners, Nazis.

Oczeretianyj W. , Nikolina I.. PROCES STWORZENIA NAZISTOWSKIEGO SYSTEMU OBOZÓW NA TERYTORIUM POLSKI PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

W artykule przeanalizowano proces tworzenia niemieckiego systemu obozowego. Ustalono, że proces zakładania obozów koncentracyjnych w Polsce był poprzedzony długim procesem rejestracji organizacyjno-prawnej początkowo w samych Niemczech, a następnie na terytoriach przez nie okupowanych. Procesowi temu towarzyszyły liczne żydowskie pogromy i aresztowania przedstawicieli tej grupy etnicznej i stanowiły integralną część nazistowskiej polityki antysemitycznej.

Obozy koncentracyjne były dobrze przemyślanymi instytucjami o dobrze udokumentowanej technice przetrzymywania więźniów, zapewniające odpowiedni przymus i karę. Inne cele były w "obozów śmierci" – zniszczenie więźniów na dużą skalę. Większość z nich znajdowała się na terenie Polski, gdzie sprowadzono Żydów z całej Europy. Należały do nich Chełmno, Bełżec, Sobibór, Treblinka, Auschwitz-Birkenau i Majdanek.

Słowa kluczowe: Żydzi, organizacja, obóz koncentracyjny, więźniowie, naziści.

УДК 94(477) «1939/1945»: 929.52-055.2

DOI 10.33287/101818

Геча О.А.,
аспірантка кафедри історії України
Житомирського державного
університету ім. Івана Франка
gechaelena@gmail.com

ЄВРЕЙСЬКІ ЖІНКИ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ ТА ЕВАКУАЦІЇ: РІЗНІ СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ПРЕДСТАВНИЦЬ РОДИНИ РАБІНОВИЧІВ)

Жіноча історія як відносно новий напрямок історичних студій з кожним роком поповнюється новими дослідниками та цікавими роботами. Жіночі долі в умовах війни є окремою темою, яка має значну кількість аспектів, що потребують детального вивчення, нового прочитання та переосмислення. Жінки змушені були пройти через випробування окупацією, евакуацією. Однією з найбільш важких практик для жінок є фронтовий досвід, як в якості військових, так і представників медичного персоналу. На долю єврейських жінок випало й випробування Голокостом. Подібні досвіди та особливості виконання не властивих в мирний час ролей потребують додаткових досліджень. Погляд на жінку як на військовий ресурс був притаманний як радянській так і нацистській тоталітарній владі. У запропонованій статті на прикладі представниць однієї родини – Рабіновичів, здійснена спроба відстежити різні стратегії й практики життя/виживання/участі у війні жінок.

Ключові слова: жіноча історія, родина Рабіновичів, Друга світова війна, Бабин Яр, окупація, евакуація, Раїса Рабінович, Єлена Ржевська.

Друга світова війна та її досвід належить до тих історичних подій та періодів, які потребують досліджень крізь оптику жіночої історії та історії повсякдення в умовах війни. Потреба вивчення історії жіноцтва була визнана ще у другий половині XIX